

מקראות גדולות - חברתי בפירוש דפי לימוד

לא תאמץ את לבבך ולא תקפיץ את ירך
דברים, פרשת ראה, פרק טו, פס' ז-ח

אשרי, משכיל אל דל; ביום רעה, ימלטהו ה'
תהילים מא, פס' ב

אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער
משלי פרק כב, פס' כב-כג

עשק דל להרבות לו נתן לעשיר אף למחסור
משלי פרק כ"ב, פס' טז

יהי ביתך פתוח לרוחה
אבות פרק א, משנה ה

קרבה שנת השבע שנת השמטה
דברים פרק טו, א-ב

לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך

פי יהיה בך אביון מאסד אסיד באסד שערך בארצה אשר ה' אלהיך נתן לך לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאסיד האביון: פי פתח תפתח את ידך לו והעבט מעביטנו די מחסרו אשר יחסר לו:

דברים, פרשת ראה, פרק טו, פס' ז-ח

לעבוד על עצמי

ואפשר גם כן דעצה טובה קא משמע לן לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך, כלומר הנה הלב הוא מושל על ידי האדם, והם כמו עבד, כי כן נקראות כלי הלב, ואני מורה לך עיצה טובה לא תאמץ את לבבך ובזה שוב לא תקפץ את ידך.

חכם יהודה פתיה, מנחת יהודה, בגדד - ירושלים תרי"ט (1859) - תש"ב (1942)

לא להתחשבן

...כי האדם שקופץ ידו, בראשונה נתייעץ עם ליבו, ומקשה ליבו ייפול ברעה. לפי שאומר לו ליבו, הרבה עניים בני ביתך, יותר טוב שתתנהו להם. וכן אומר לו ליבו, ועוכר שארו אכזרי, והרי אתה טורח ביום ובלילה, שינה בעינך אינך רואה להרוויח מזונותיך, ועתה תתנהו מאכל לעם לציים. הם ילכו ויקוששו להם תבן, מאשר ימצאו כאשר עשית אתה, בעניין שבזה מקשה ליבו וקופץ ידו. ... ולא תחוש לקושי ליבך, ועל כורחו פתוח תפתח את ידך, ותיתן לו די מחסרו. וזכור כי ערום יצאת מבטן אימך בידים פתוחות, כמי ששואל חסד, והשם עשה איתך חסד וצדקה. ולכן לא תקפץ את ידך, כמי שהולך לו מן העולם.

חכם אברהם סבע, צרור המור, קסטיליה - וורונה, ר' (1140) - רס"ט (1508)

לא להתנשא

אל תאמצו באמור כי רע העני בעיני ה' והוא שונא לו, באופן שתאמץ את לבבך היצר הרע למנוע מהאביון לחם באמור שאתה מורד בו יתברך אם תיתן לו, ולא תקפץ את ידך מלתת לו מאומה, כי מאמצך את לבבך תבוא לקפץ ידך גם אחר שפתחת אותו לתת לו תבוא לקפץ אותו באמור כי לא על חנם החסיר לחמו ממנו הוא יתברך והיא סברת טורנספורנוס. ואמר את לבבך ואת ידך כיוון בשני האתין לרבות את מה שלמעלה ממך כי באמצך את לבבך מלחשוב להטיב לאביון אתה מאמץ את לב קונך מלחשוב טובה עליך. וכן אם תקפץ את ידך גם אתה קופץ יד ה' מלהיטיב לך, וזהו את לבבך את ידך.

חכם משה אלשיך, תורת משה, אדרינופול - צפת, רס"ז (1507) - ש"ס (1600)

לא לשפוט

על כן התורה מצווה "לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך", אם תקשה לבך ידך תסגר שאז האצבעות שוות ואז תאמר לו לך תעבוד כמוני, אלא כי פתוח תפתח את ידך, ואז תראה האצבעות שיש בניהן גדולים וקטנים, כך ברא הקב"ה בבני האדם גדולים וקטנים וזה חי מזה.

חכם ישועה ללום, ליקוטי אהרון, קונסטנצין, תרס"א (1950) - תשנ"א (1992)

להיות מודע

לעניות דעתי פשט הכתוב "לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך מאחיד האביון כי פתח תפתח את ידך" לאחיד לענייך ולאביונך בארצך, דיוק הלשון הכתוב דנקט לא תקפץ את ידך פתח את ידך לומר שלא תקפץ ותסגיר את ידך מלהחזיק בו באופן שאיני מצווק, אלא תפתח את ידך ותוציא ממנו הפקדון לתת לבעליו ...

חכם ישועה שמעון חיים עובדיה (ישמ"ח), תורה וחיים, צפרו, תרל"ב (1872) - תרע"ג (1944)

להיפתח

ואחר שהוגד לאותו עני דעתו של אותו עשיר שהוא מקבל כל יום שפע העושר על ידי אמירה וכונה של פסוק, ולכן הוא פותח שתי ידיו באמירתו כדי לקבל השפע בעת ההיא מן השמים אז נתחכם אותו עני שייקח מן העשיר שני זהובים, מה עשה, בא בתפילת שחרית וישב כנגדו, וכשהגיע אותו עשיר לפסוק "פותח את ידך" ופתח ידיו, קפץ אותו עני ועמד לפני העשיר ופתח שתי ידיו לקבל ממנו צדקה, וזה העשיר בראותו כך הרגיש בדעתו כי עתה אי אפשר שלא ייתן צדקה לתוך ידו של עני שאם לא ייתן יפסיד, שגם מן השמים לא יתנו לו שפע בפתיחת ידו שהם פתוחים לקבל השפע באמירת הפסוק הזה.

חכם יוסף חיים, עוד יוסף חי, בגדאד, תקצ"ד (1834) - תרס"ט (1909) - תרס"ט (1909)

אשרי, משכיל אל דל

אשרי, משכיל אל דל; ביום רעה, ימלטהו ה'

תהלים מא, פס' ב

לחפש אחריו

יובן "אשרי" מי שהוא "משכיל" לחפש אחר ה"דל", לדעת מי הוא הדל כדי שיעשה עמו חסד ויתן לו צדקה, ואינו ממתין עד שיבוא הדל ויבקש ממנו, כי זה האיש שכרו גדול מאד.
חכם יוסף חיים, עוד יוסף חי, בגדאד, תקצ"ד (1834) - תרס"ט (1909)

לחשוב לפני שנותנים

אמר ר' יונה: אשרי נותן לדל אין כתיב כאן, אלא אשרי משכיל אל דל. הוי, מסתכל בו היאך לזכות עמו.
ויקרא רבה, פרשה לד

למצוא את הדרך

ר' יונה, בשעה שרואה בן גדולים שירד מנכסיו והוא מתבייש ליקח היה הולך אצלו ואומר לו: "בשביל ששמעתי שנפלה לך ירושה במדינת הים, הא לך חפץ זה, לכשאתה מתרווח את נותנו לך", ובשעה שנותנו לו היה אומר לו: "מתנה לך נתתיו".
ויקרא רבה, פרשה לד

שגם אתה לא תרגיש

אשרי העושה את הצדקה שלו בהסתר שאיש לא ירגיש.
חכם שלמה זרקא, מנוחת שלום, תונים - אוראן, נפטר בתרל"ו (1876)

שלא יצטרך אותך

פירשו זכרם לברכה שצריך האדם לעשות כל מיני השכלה איך יתן צדקה לעני בעניין, שלא יתבייש או לעשות לו איזה חיזוק ומלאכה להתפרנס ממנה. ולא יהיה תמיד עני וצריך לבריות וכיוצא.
חכם משה דוד דווין הכהן, קנה המידה פירוש על תהלים, חלב, נפטר בתש"ו (1946)

שתתישב דעתו

אפשר כי הדל הוא מי שהוא בתכלית העניות, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא יד כא) ואם דל הוא ואין ידו משגת, ומרוב צערו בעניו מטיח דברים כלפי מעלה דברים שאין להם שחר... ובכל יום מתרעם על הקדוש ברוך הוא באומרו הן לא נתת עושר וכאלה רבות מינים ממינים שונים בכמה תרעומות, וכאשר יקבל מתנה מיד העשיר מתיישב בדעתו וחוזר ומתנחם על צרתו וחוזר לו השכל ומצדיק את הדין על עצמו. וזה אומר אשרי משכיל אל דל שמשיב לו דעתו ושכלו ומשיב נשמתו.
חכם יעיש בן משה קריספין, ספר רינה ותודה, איית - באהמו, מרוקו, נפטר בתרצ"ט (1939)

שישכיל

במקום שבני העיר מושיבין ביניהם מלמד תינוקות ואין אביהן של תינוקות יכול לשכור לבניהם ויצטרכו הקהל ליתן השכר, גובין לפי ממון.
חכם יוסף קארו, שולחן ערוך, חושן משפט, קס"ג, ג, טולדו - צפת, רמ"ח (1488) - של"ה (1575)

אשרי משכיל אל דל, ביום רעה ימלט ויודל, גם בחושך אורו בל יחדל, דעת הכל כי ממצווה לא חדל
החזן יצחק בר יוסף - המאה העשירית

מזמור זה נקרא מזמור של "והחזקת בו" וכתבו דוד המלך ע"ה ללמד לאדם כי עיקר הצדקה הוא מה שאמר הכתוב כי ימוך אחיך ומטה ידו עמך והחזקת בו (ויקרא כה, לה) והיינו שיתן להעני כסף בתורת הלוואת חן וחסד, להעמידו על רגליו להחיות עצמו ע"י עצמו, ולא להזקק לפתוח ידיו תמיד לצדקה, אלא יחיה חיים בכבוד ולא בביזוי, וזו היא הצדקה המעולה וההגונה, והיא אשר תציל את האדם מן המיתה.

חכם יום טוב ידיד הלוי, ספר מאיר טוב, חלב - ניו יורק, תשי"ט (1959) - תשע"ו (2016)

אל תגזל דל

אל תגזל דל פי דל הוא נאל תדפא עני בשער: פי ה' יריב ריבם וקבע את קבעיהם נפש:

משלי פרק כב, פס' כב-כג

וידעת שאין לו סומך לעמוד כנגדך

ידוע כי הזהירה התורה לרחם על העניים במצות עשה ובמצות לא תעשה, ואם כן אחר שהזהירה התורה על הגזול בלאו, דלא תגזול על כל העולם, למה הוצרך להזהיר על גזל העני, דאם חייב ליתן לו, איך יגזול ממנו. על כן באה שלמה והוסיף ביאור בעונש הגזול את העני, כי אין דרכו בכל ספר משלי להזכיר ממצות שכתב משה רבינו, אם לא לחדש בה דבר ולעשות סייג לדבריו, ועל כן אמר אל תגזול דל, כי דל הוא, ואין צריך לומר לדל כי אף לעשיר אסר לגזול, ומה שהזכיר דל, מפני שהוא מצוי דהכל גוזלין אותו, לפי שאין לו עוזר וסומך דאין מי שידבר בעדו, כאיש העשיר, אלא הכל שונאין אותו, ומתרחקים ממנו, אפילו קרוביו ככתוב כל אחי רש שנאוהו, ועל כן אמר אל תגזול דל, מצד כי דל הוא, והוא חסר כח, וידעת שאין לו סומך לעמוד כנגדך ואין מי שיריב את ריבו. ואל תדמה בנפשך זאת, כי הקדוש ברוך הוא יריב ריבו והוא הטוען שלו והוא יעניש להגוזלים מאתו, לא עונש ממון רק עונש הגוף והנפש, וזהו וקבע את קובעהם נפש, לכלול הגוף והנפש, אלו תורף דבריו ושפתים יצדק.

חכם חיים פאלאג'י, תוכחת חיים, ספר ויקרא, איזמיר, תקמ"ח (1788) - תרכ"ח (1868)

ועינים רעה תמיד בעניים

עיקר הברכה והשכר של הצדקה הוא על נדבת הלב לא על מתנת מעות שאינם שלך ואין השכר והברכה רק על נתינת הלב. ואפשר לרמוז ענין זה במקרא שכתוב פרשת בראשית: "ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ויאמר לא ידעתי השומר אחי אנכי ויאמר מה עשית כל דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה. והנה שם קין רומז לעשיר שהוא בעל מקנה וקנין וכמו שקראה לו אמו ביום הולדו קניתי איש את ה' והבל רומז לעני שהוא הבל ואינו נחשב לכלום בעיני הבריות ובפרט העשירים אשר הוא על אפם ועל חמתם ועינים רעה תמיד בעניים וגוזלים וחומסים תמיד את ממונם אשר הפקיד ה' בידם ואז ה' מתרעם על העשיר שהוא קין ויאמר ה' אל קין אי הבל אחיך שהוא אחיך העני ואתה מחשיב אותו להבל דמה ואין אתה חושש בצערו ובעונו ויאמר לא ידעתי כלום מה איכפת לי השומר אחי אנכי האם מוטל עלי לשומרו שלא ירעב ולא יצמא האנכי הריתי או ילדתי אותו ויאמר לו מה עשית קול דמי אחיך היינו דמו ודם בניו אשר מזונותיהם עליך צועקים אלי מן האדמה.

חכם ישועה שמעון חיים עובדיה (ישמ"ח), תורה וחיים, צפרו, תרל"ב (1872) תרע"ג (1944)

ואינו נותן להם כל צורכם כפי הראוי להם

דחבר עיר יכול לשנות הצדקה או קופה ותמחוי בזמן שנתנו לעניים כל צרכן והותירו, אבל חבר עיר המצמצם עם העניים ואינו נותן להם כל צורכם כפי הראוי להם כדי שיותירו, ולמצוא חן בעיני הציבור לעשות להם כלים ועטרות, אין זה חבר עיר אלא גוזל עיר, ולא די שגזול את העניים אלא אפילו את העשירים גזול שעובר על דעתם וחטא הרבים תלוי בו, ועליו נאמר אל תגזול דל וכו' כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש.

חכם דוד בן שלמה אבן זמרא, שו"ת רדב"ז, אורח חיים, ספרד - פאס - צפת, ר"מ (1479) - של"ד (1573)

כי על ידי העושר מתגברים על הדל חסר הכח

והיא דרך העשיר בתחילתו, להיות דואג על עשירותו שיתמיד. על כן אז בראשונה מחזיק בדבר טוב לחמול על הענים והאביונים לפרנסם ולכלכלם ולמלוח הממון שנתן לו ה', בצדקה. למען יתקיים בידו עשרו ויחיל טובו. לכן בהתחלת עשירותו רעב הוא לדבר ה' לרדוף צדקה וחסד. ולהאכיל רעבים כי יזכור הימים שעברו אשר היה גם הוא רעב ללחם. אבל אחר שמתיישן בעושר וכבוד. וכבר הורגל בו זמן רב. שוב אינו חושש שיעזבנו. וסבור מעתה הוא קנין עולם. ובטוח שישאר אצלו ויתקיים בידו. לכן אינו חושש עוד על עשית הטוב שהחזיק בו. אבל עושהו מרמס. ומבזה המעשה הטוב. ... לא די שאינו עושה עמו עוד בטובה אלא שגובה חלקו ממנו במשא מלך ושרים כמו שעושים אלו העשירים התקיפים. המתהללים בעשרם יעזו בהוותם לאכול שאר העם לגזול עורם ולפצוח עצמותם שישאו אתם במשא בשוה. תחת אשר הם מחויבים לתת לעני די מחסורו וזה הרע נמשך מהעשירות בסופו, כי על ידי העושר מתגברים על הדל חסר הכח. ... זש"ה "אל תגזול דל כי דל הוא".

רבי יעקב בן צבי הירש אשכנזי עמדין, שאילת יעב"ץ חלק ב, אלטונה - גרמניה, תנ"ח (1698) - תקל"ו (1776)

עוֹשֶׂק דָּל

עוֹשֶׂק דָּל לְהַרְבוֹת לוֹ נֹתֵן לְעֹשִׂיר אֶךְ לְמַחְסוֹר:

משלי פרק כב, פס' טז

נותן מתנה לעשיר

מי שנותן מתנה לעשיר הנה הוא חוטא, כאשר אמרו זיכרונם לברכה "למען ספות הרוה את הצמאה" (דברים כ"ט, 18), זה הנותן מתנה לעשיר, והנה הוא חוטא ללא הנאה, כי אין לו יתרון בדבר זולתי חסרון, כי העשיר יחשוב כי זה נתכבד בקחתו מתנה מידו. והשנית, כי רוב אוהבי כסף צרי עין על כן לא ישלם גמולו, ואך יחטא האדם למחסור בלא תועלת.

רבי יונה גירונדי, פירוש משלי, טולדו, נפטר בשנת כ"ד (1263)

ביתם פתוח לנכבדים

ממדת קצת בני אדם, היות כוונתם לקנות שם, להיות ביתם פתוח לנכבדים ולעשירים כדי לפרסם עצמם בנדיבות והרחבת מתן דרך הומייה והתכבדות, וכאשר לא יספיק לו הוא משתדל להוציא מזה ומזה בגזילה או בחמס או בדרך הלוואה וכיוצא באלו, וזו מדה מגונה ומזהיר עליה. ואמר דרך הערה שהעוֹשֶׂק את הדל להרבות לעצמו או לתת לעשיר הכל למחסור ולהבל וריק.

רבי מנחם בן שלמה לבית מאיר (המאירי), פירוש לספר משלי, פרפיניאן - צרפת, ו (1246) - ע"ו (1315)

כדי שיתאסף אצלו

אם עוֹשֶׂק דל ועוצר שכרו כדי שיתאסף אצלו שכר הרבה בפעם אחת ויוציאנו על ידי כן ממעמד הדלות אל מעמד העוֹשֶׂר, הגם שידמה שעשה לו טובה גדולה בכל זאת הוא אך למחסור, כי עוֹשֶׂק דל ונותן לעשיר, שבעת העוֹשֶׂק היה דל וסבל חרפת רעב ולחץ, ומה יועיל מה שנותן אחר כך בעת שיהיה עשיר.

רבי מאיר ליבוש בן יחיאל מיכל (מלבי"ם), וולוצ'יסק - קייב, תקס"ט (1809) - תר"ם (1879)

העוֹשֶׂק שיעשוק הדל

לפי שהעוֹשֶׂק שיעשוק האדם לחברו הוא מדה מגונה ביותר. והנה מדת הנדיבות היא מעולה בנפש הנותן ומדה מעולה. והנה לפעמים יהיה העוֹשֶׂק איש מה (איש פשוט), כי לא יגונה כל כך על העוֹשֶׂק על דבר מה שאמר: לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלאת נפשו כי ירעב (משלי ו', 30), וכן גם כן כי מידת הנדיבות היא מדה מעולה, לפעמים יהיה נדיבות עם מי שלא יגיע ממנו לנותן, אדרבא יגיע לו חסרון. ובזה יובן פסוק עוֹשֶׂק דל להרבות לו, רצה לומר העוֹשֶׂק שיעשוק הדל לאחרים לא יגונה עליו כל כך לפי שהוא להרבות לו, אמנם הנותן מתנה לעשיר לא יגיע לו מזה מעלה כי אם חיסרון, וזה טעם נותן לעשיר אך למחסור.

חכם שאול סרירו, חנוך לנער, פאס, שכ"ו (1556) - תט"ו (1645)

שיהיה הוא לבדו חכם

כי המונע בר מן העני בדעת הוא עוֹשֶׂקו באמת, וכמו שאמר אל תמנע טוב וגו'. והעושה כן להרבות לו, כלומר שיהיה הוא לבדו חכם ואין דומה לו, הנה באמת תמעט חכמתו עד שכאשר ירצה ליתן לעשיר והוא הדבור לפני החכם או חכמים יהיה למחסור, והוא עניין אמיתי מאד כי כל המרבה ישיבה מחכים ומתלמידיו יותר מכל, והנמנע מזה יטפס כחלב לבו ויבקש חכמה ואין.

חכם יצחק בן עראמה, פירוש משלי, זמורה בספרד - ונציה, לידה: ר (1420) - רנ"ד (1494)

יהי ביתך פתוח לרוחה

יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר: יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך

אבות פרק א, משנה ה

יוסי בן יוחנן איש ירושלים היה אב בית הדין הראשון מתקופת הזוגות. בן זוגו, הנשיא, היה יוסי בן יעזר איש צרדה.

לפתוח את הבית

בא להוסיף על חברו, שכמו שיהיה ביתו בית ועד לחכמים, כן יהי ביתו פתוח לרוחה לאורחים ולעניים כביתו של אברהם אבינו שהיה פתוח לארבע רוחות העולם, כדי שלא יצטערו העניים לבקש הפתח ויכנסו דרך פתח זה ויצאו דרך פתח אחר, ולא יתביישו מהעוברים והשבים... ורוצה לומר כי תלמוד תורה עם גמילות חסדים, שניהם כאחד טובים. ... ואמרו בפרק א' מסכת עבודה זרה (יז:): כל העוסק בתורה ואינו עוסק בגמילות חסדים, דומה כמי שאין לו אלוה. ואמרו במסכת דרך ארץ (פ"ט מ"ו) היזהר בדלתי ביתך שלא יהיו סגורים בשעה שאתה מיסב באכילה ובשתייה, מפני שדלתי ביתך מביאין אותך לידי עניות.

אזהרה שנייה בגמילות חסדים, שיהו שמשיו עניי ישראל ולא יקנה עבדים. וכמו שמצינו בפרק הזהב (בבא מציעא ס:): שלא רצה רבא לקנות אותו עבד, דאמר ליה: זבנן (קנה אותי), ואמר ליה: יהיו עניים בני ביתך, שטוב לתת לחמו לעניים והם ישרתוהו, ולא שיוציא ממנו לקנות עבדים אשר לא מבני ישראל המה.

חכם שמעון בר צמח דוראן, (תשב"ץ), מגן אבות, פלמה דה מיורקה - אלג'יר באלג'יריה, קכ"א (1361) - תש"ד (1444).

גם המדינה היא בית

כי זאת המצוה היא קיום העולם כנזכר לעיל, העולם עומד, והעניין הוא שהקיבוץ המדיני שהוא קיום העולם הוא קיומו ועיקרו על זאת המצוה, שאי אפשר שיהיה הקיבוץ המדיני ולא יושלם סדורו, אלא בהיות בני המדינה עוזרים זה לזה וגומלים חסד זה לזה במלאכות ובפעולות כנודע, שאם לא יעזרו זה לזה, או ינגדו זה לזה יפסיד הקיבוץ המדיני, ולזאת הסיבה נתרחקו עמון ומואב מלבוא בקהל, מדה כנגד מדה, הם לא רצו לעשות עם ישראל גמילות חסדים, כי לא קדמו אותם בלחם במים (דברים כג, ה), גם כן נענשו שלא יהיה להם קיבוץ מדיני עם ישראל ולא יבואו בקהל מידה כנגד מידה. וזה שאמר התנא יהיה ביתך פתוח לרוחה לכל אדם, שלא יהיה סגור בפני שום אדם אפילו מהגויים וכיוצא, ובזה ימשך מזה מידה אחרת טובה ויהיו עניים בני ביתך, שלא יתביישו להיכנס לביתך, בראותם דכל דכפין יתי ויאכל אי נמי (או גם) דאם תאמר אין לו עושר לעשות זאת. לזה אמר ויהיו עניים בני ביתך כלומר שבני ביתך יתפרנסו כמו העניים בצמצום גדול, אבל לצדקה תפזר באופן שמה שתצמצם כאן תוציא כאן ותוכל לעשות המצוה.

(חכם אברהם אזולאי (החיד"א), אהבה בתענוגים, פאס - חברון, ש"ל (1570) - ת"ד (1643))

להעסיק עניים בביתך

יש אדם נדיב לב, ורצה שיכנסו רעבים לתוך ביתו וישבעו, וכל דכפין ייתי ויכול, גם כל דצריך ממיני מרקחות ומיני סממנים, לחולים ולזקנים ולילדים קטנים ייתי ויקח, אך הוא אינו יושב בביתו אלא כוליה יומא נפיק לשוקא (כל היום יוצא לשוק), וגם כשהוא בביתו יושב בעלייתו, ואינו יודע מהבאים לבקש מכל הנזכרים לעיל, אלא כל הדברים מסורים ביד בני ביתו, אשר מופקדים על אוצרות הבית ועל בית התבשיל, ואלו אף על פי שאין נותנים משלהם, צרה עיניהם לתת לכל שואל די מחסורו ולמלאת בקשתו, לכל הבאים הנזכרים לעיל. לכן מצוה התנא את האדם, יהי ביתך פתוח לרוחה דכל דכפין ייתי ויכול, וכל דצריך ייתי ויקח מכל אשר תשאל נפשו, אך אין דבר זה מסור בידך, אלא ביד משרתיך ובני ביתך הממונים על אוצרות מאכל ומשתה, ואפשר שהם נועלין דלת בפני כל שואל, לכן אצווח שיהיו עניים בני ביתך, אלו בני הבית אשר ממונים על אוצרות ביתך ועל בית התבשילין שלך, שהם יושבים אצלך בשכירות, תביא אנשים שהיו מתחילתם עניים שיודעים צרת העניות, הן מצד הרעבון הן מצד חסרון הדלות הנוגעת לבריאות הגוף, כמה קשים ומרים חסרונות אלו לאדם הנצרך ואין לאל ידו, כדי שיתמלאו רחמים על אלו הנצרכים לדפוק דלתי ביתך, למלא שאלתם ולתת להם מחסורם מן מיני מאכל ומשקה הנמצאים בברכת הבית, ולא ישיבו פניהם ריקם.

חכם יוסף חיים, חסדי אבות, בגדאד, תקצ"ד (1834) - תרס"ט (1909)

קִרְבָּה שְׁנַת הַשָּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה

מִקֵּץ שָׁבַע שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִיטָה וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִיטָה שְׁמוּטָה כָּל בְּעַל מְשִׁיחַ יָדוֹ אֲשֶׁר יִשָּׂה בְּרַעְיוֹ לֹא יִגַּשׁ אֶת רַעְיוֹ וְאֵת אֲחִיו כִּי קָרָא שְׁמִיטָה לָהּ. הַשְּׁמִיטָה לָהּ פֶּן יִהְיֶה דְּבַר עִם לְבָבָהּ בְּלִיעַל לְאִמֹר קִרְבָּה שְׁנַת הַשָּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִיטָה וְרַעְיוֹ עֵינֶה בְּאֶחִידָה הָאֶבְיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיהָ אֵל ה' וְהָיָה בָּהּ חֶטָּא.

דברים פרק טו, א-ב, ט

בשורה לעניים

וציוה שיאכלו המעשרות "במקום אשר יבחר". ואם ירחק המקום, "ונתת בכסף וצרת הכסף בידך". ופירש הזמן שיוציאו בו המעשרות, וזהו "מקצה שלוש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך". וציוה שיתנוהו ללוי לגר ליתום ולא למנה. ואחר כך פירש דין השמיטה, לפי שדיבר למעלה במתנות עניים, והשמיטה היא תקנת עניים, כאומרו "וזה דבר השמיטה" וגומר, "לא יגוש את רעהו ואת אחיו" וגומר. ולפי שהשמיטה נראה שהיא בשורת עניים, לזה אמר לא תירא מזה, "כי לא יהיה בך אביון", אם תעשה המצוות.

חכם אברהם סבע, צרור המור, קסטיליה - וורונה, ר (1140) - רס"ט (1508)

שיש מעשה בדבר

אמנם אמר חלקתי לך ששה שנות השבוע לעשות צדקה ללוי לגר ליתום ולא למנה, כי בשנה הראשונה תיתן תרומות ומעשרות ומתנות עניים, וכן בשנה השנית, נוסף עליהם בשלישית מעשר עני וגם לבער המעשרות של שלוש שנים להשביע ללוי לגר וכו'. ועל דרך זו בג' השנים הבאות אחריהן. אך בשנה השביעית הנה הבעל בית יאכל מהנמצא איתו מהשנים הקודמות, אך הלוי והגר והיתום והאלמנה יחסר להן כי אין תרומות ומעשרות ומתנות עניים, כי הספיחים מעט המה לכלכל את כולם, וגם הבעל בית בעצמו מה זכות תערכו לו כי לא יתן מאומה. לזה אמר הנה גם בשנה השביעית תעשה צדקה "כי מקץ שבע השנים תעשה שמיטה". ושמא תאמר הלא אין זה רק ב'שב ואל תעשה', ואיך אמרת "תעשה שמיטה" - שמורה שיש מעשה בדבר וגם להיותו במקום צדקה צריך מעשה.

(חכם משה אלשיך, תורת משה, אדרינופול - צפת, רס"ז (1507) - ש"ס (1600))

ויד הכל שווה בה והנתבע יש לו כוח

ובעבור כי בשנה השביעית תסתלק ההנהגה מהנמצאים, ואין חריש ואין קציר ויד הכל שווה בה כמלך כחלך, הרי גם כן תהיה יד הלווה בה כמלווה ולא יגוש את רעהו. וזהו אומרו - "וזה דבר השמיטה, שמוט כל בעל משה ידו" וכו' רוצה לומר דבר השמיטה ודאי. וגזירתה ומצוותה הוא שישמוט כל בעל הלוואה ידו מהנתבע ולא יגוש את רעהו כלל, והטעם - "כי קרא שמיטה לה", פירוש כי הנתבע יש לו כוח, לאמור - שמיטה לה', רוצה לומר כי גזירת המלך יתברך היא שמיטת כספים

(1631) - שצ"א (1570) חכם יעקב איפרגאן, מנחה חדשה - פרשת ראה, תאודאנת ש"ל)

הבטחת קיומה של השכבה הענייה

שמצות השמיטה בכללותה קשורה ושווה במכלול מצוות אחרות שנועדו לתת לעם ישראל ולמדינתו יציבות כלכלית ע"י הבטחת קיומה של השכבה הענייה. ביארנו שהארץ נחלקה לשבטים, איש לפי פיקודיו ניתנה נחלתו, לרב הרבו ולמעט המעטו. עני שמאיזו סיבה שהיא מטה ידו, יכול היה להתפרנס, מלקט שכחה פאה ומעשר עני, וכן ממצות הצדקה. "פתוח תפתח את ידך לאחיק". נזקק להלוואה, אל תיקח מאיתו נשך ותרבית - "וחי אחיק עימך". "קרבנה שנת השבע שנת השמיטה" - ניפטר העני מדאגת פרנסה, כל פרי האדמה עומד לרשותו לפרנסת ביתו, ואם לא הצליח לסלק את חובותיו באה השמיטה ומשמטת הכל - "לא יגוש את רעהו ואת אחיו". אם גם זה לא עזר לו ומכר אדמותיו, או הגרוע מכל מכר עצמו לעבד באה שנת היובל ושחררה עבדים והחזירה אדמות לבעליהן, וחזור אדם ומתחיל חייו מחדש.

חכם חיים דוד הלוי, מקור חיים - פרק ה', ירושלים - תל אביב, תרפ"ד (1924) - תשנ"ח (1998)